

Dr. Igor Škamperle

Pajkov jezik

Prostor in čas, v katerih živimo, nas vedno znova privlačita in vznemirjata, tako da je včasih težko slediti globljim, širšim in dolgoročnejšim zastavkom in njihovim učinkom, ki jih posredno prinašajo vsakodnevne spremembe. Zadnjih nekaj let nedvomno živimo v stanju posebnega materialnega in informativnega izobilja. Ne le pri nas v Sloveniji, ampak tudi širše, v Evropi, in predvsem v zahodnem svetu. Postavljeni smo v položaj, ko nam, če nimamo večjih osebnih težav, morda zdravstvenih ali kakšnih drugačnih, dejansko ničesar ne primanjkuje. Razen morda ljubezni, ampak to je druga zgodba. Živimo v izobilju, ki ga v vsej zgodovini skoraj ne pomnimo. Primerjamo ga lahko kvečjemu z vrhuncem meščanske dobe konec devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja (do izbruha prve vojne) ali z oddaljenim obdobjem helenizma in lahkotnim vrhuncem rimskega cesarstva za časa Hadrijana, Antonina Pija in prvimi leti Marka Avrelija. Ampak to je le splošna in zelo oddaljena primerjava. Potrošno, informativno in, če želimo, tudi kulturno izobilje je tako veliko, da ga sami ne znamo prav videti in oceniti. Kot ljudje, bitja želja, ljubezni in hrepenenja, smo seveda vedno tudi malo preplašeni, da nam bo nekaj ušlo in bomo imeli premalo, zato smo nad razpoložljivim blagom tako očarani, da ga ne znamo miselno primerno ukrotiti. Ne gre le za potrošne materialne dobrine. V literarni reviji si lahko priznamo, da se je tudi razpoložljivost in dostopnost knjig v zadnjih letih izjemno, očarljivo povečala. Seveda jih ni dovolj, toda v slovenščini smo dobili toliko relevantnih in pomembnih knjig, kot smo si jih lahko pred dobrim desetletjem le tiho želeli. Vendar smo tudi kritični do bralne kulture, oblik govorice, s katerimi danes znamo ali zmoremo govoriti o človeku, o sebi in drugih. O čustvih, lepoti, resnici, urejenosti, trpljenju in strahovih. Tu se je potemtakem treba ustaviti. Če še nikoli nismo živeli v tako bogatem svetu, zakaj ga kritiziramo?

Korak postanka nam bržčas pomaga stvari ujeti iz odmaknjenega, drugega zornega kota. Ko so pred približno tremi leti zrasli veliki trgovski centri, sem bil nad izobiljem razpoložljivega blaga v njih tako očaran, da sem se nekajkrat naivno in preprosto kot človek s podeželja sprehajal med policami in gledal vse mogoče. Kakšna magija, sem si rekel. Med pulti pa navdušeni in, ne vem zakaj, še vedno zaskrbljeni ljudje, kot da jim bo česa zmanjkalo, pogosto kar cele družine z otrokom in polnim vagončkom. Stopil sem k blagajni in mladi uslužbenki rekel: "Koliko imate vsega?" Kdor je pred dvajsetimi leti v marketih kupoval napolitanke Nugat, doručke in Gavrilovičevo pašteto bo razumel mojo očaranost. – "Ja, ja!" odgovori punca pri blagajni. "Ste kaj vzeli?" – "Ne, samo malo sem se sprehodil!" odvrnem. "Aha ..." začudeno vzdihne. Razumem, da je tudi ona začudena nad mano.

Verjetno smo res priče spreminjanju globalne miselne paradigme, ki kot splošno polje definira temeljne selektivne kriterije vrednosti, pertinentnosti ali sprejemljivost stvari, trditev in vzorcev, in kot takšna zajema vsa področja človeške družbe in kulture; od vzorcev časa do oblik želja, umetnosti in znanosti. Tehnološki razvoj, ki posega v vsakdanje življenje, je bil zadnjih deset let tako nagel, da mu teoretični razmislek ni mogel slediti. Šele zdaj nastajajo prve študije, ki skušajo oceniti in predvideti možne posledice za človeka in njegovo okolje nasploh. O širših družbenih implikacijah piše Pierre Bourdieu. Spremembe v spolnosti, erotiki in ljubezni je poskusil oceniti sociolog Anthony Giddens (*Preobrazba intimnosti*, založba Cf., Ljubljana 2000). O novih kiberprostorih realnosti piše Paul Virilio, pri nas pa že nekaj časa strokovnjak za nova tehnopodročja Janez Strehovec. Blok o hegemonizaciji in globalizaciji v kulturi so lani pripravili kolegi pri Filozofskem vestniku (3/2003). Zdi se mi očarljivo, da lahko spremljamo, kako se dejansko spreminja paradigma, zaenkrat brez tragičnih konfliktov, kar je spet očarljiva posebnost našega časa. Če bomo pri zdravju, bomo čez nekaj let verjetno doživeli, kako bo prvi človek pristal na Marsu, nato pa, mi ali naši otroci, kako bodo na zgornjem planetu nastale prve kolonije. Super. Vedno sem živel z vzorcem zgodbe. Sprva osebno. Danes uživam, ko mi svet potrjuje, da je zgodba globalna in da se je (naš) čas res enkrat začel in je nekam namenjen.

Toda po drugi strani imam veliko zadržkov, pomislekov in spontan konservativni nagib. Zalotim se, da bi čas najraje malce upočasnil, če bi bilo mogoče. Z vso resnostjo slišim filozofa Urbančiča, ki brez celofana in brez šolske forme reflektira čas, v katerem živimo. Slišim in vidim tudi mlajše od sebe in do neke mere preberem njihove vzorce. Tempelj in zbirališče našega dne je svet klepetalnice. Ni naključje, da se je pojavilo ime Kolosej. Govorica na mreži, v klepetalnica na elektronski pošti, na ravnini medijske komunikacije in pri nosilcih oblikovanja družbene realnosti je vedno bolj podobna tistemu, kar je Heidegger imenoval svet govoričenja oziroma praznega klepetanja. Kljub temu nam dejstvo, da vsi drsimo v formo mreže in hitre govorce, potrjuje v temelju magično naravo jezika. Prav intimne zveze, ki se oblikujejo na daljavo prek

elektronske pošte, brez konkretnega fizičnega stika dveh oseb, potrjujejo, da je jezik v temelju magični medij. Prav jezik, njegov sluh in govorica sta bila razumljena kot most med Bogom in človekom. S tem se je skozi stoletja ubadala judovska kabala. Danes se ljudje preko e-pošte spoznavajo, zaljubljujejo, sanjarijo. Nekateri se potem celo uspešno snidejo in tvegajo korak nazaj v tradicionalno stvarnost, tokrat skupaj. Kolegica filozofinja, s katero nisva imela drugih stikov, me že nekaj let redno obiskuje prek mreže. Sprva sem hotel prekiniti, potem sem postal prijazen. Omenil sem ji, da nameravam napisati članek o tem, pa je rekla, naj se iz pajkove govorice nikar ne delam norca, ker da se je ona tako zapletla v resno zvezo z nekim Nemcem. Druga kolegica je prek mreže našla odličnega tipa na Nizozemskem. Tretja v Italiji. Realnost stikov se spreminja. S prijateljem iz študijskih let prek mreže ne komunicirava. Raje se enkrat na mesec srečava na pol poti in pri Obrščaku na Muljavi ali v Žužemberku naročiva narezek, liter cvička in pomodrujeva o svetu in ženskah. Seveda sva starinska.

Modusi časa in dobrin, ki danes prevladujejo, so hitrost, razpoložljivost, zamenljivost, posedovanje, štetje, trošenje. Dejansko postaja težje ali skoraj nerodno, bodisi doma ali pa v šoli in zavodih, otroke vzgajati in navajati na samoumevnost stanja in lastnosti, kot so tišina, potrpežljivost, hierarhično spoštovanje, pričakovanje. Spomnim se odlične igre, ki si jo je zamislila mama, da bi naju s sestro pomirila, ko sva v otroških letih po večerji razgrajala, očeta pa ni bilo doma. Zamislila si je igro o mesecih, ki imajo priti. Skupaj smo oživili in predvideli tedne in mesece, linearno kronološko, ter z njimi dogodke, ki se nam bodo zgodili, z vsem mogočim predvidevanjem. Tako raste fantazija. Branje knjig ima v svojem jedru prav to razsežnost, podoživetje zgodbe, prepoznavanje samega sebe v njej, domišljjsko ustvarjanje novih prostorov.

Del procesa, s katerim smo se oblikovali in ga govorica hitre mreže danes načinja, je tudi zanimiva kategorija, t. i. idioritmia. O njej je pisal Roland Barthes. V posvetnem času individualnega sloga življenja nekateri vendarle ohranjajo model osebne obredne strukture. Pomen obreda je v tem, da nekatere poteze, od prehranjevanja do drugih vsakodnevnih opravil, zgostimo in ponavljamo na isti način. S tem se ohranja in vzpostavlja arhetipski vzorec, ki ukinja profani čas videzov, nalepk, dodatkov in dejanske praznine za njimi, ter posameznika povezuje s trajno realnostjo, s tistim, kar zmeraj je. Idioritmia zagotavlja mir, varnost, daje svobodo in poleg zbranosti omogoča miselno selitev. Zdi se kot vrstica, ki posamezno osebo povezuje s transpersonalno harmonijo. To pomeni živeti koncentrirano. Na nasprotnem koncu, ki ga danes spodbuja hitra mreža, pa so raztresenost, arogantnost, hvalnica uspeha, afirmacija jaza, izkoristek časa in trošenje. To pomeni konec zbranosti. Natančno v ta prostor se danes umešča kriza bralne kulture.

Koliko slovenski ljudje berejo? Verjetno kar precej, ali vsaj toliko kot sosednji narodi, toda spreminjata se oblika in bralna motivacija. Slovenci veliko berejo že zaradi podnapisov na televiziji. Potem so tu številni reklamni oglasi, informativne

deske ipd. Sociologi pravijo, da nastaja nov tip zahodnega človeka, *homo videns*. Bralni človek novega veka, ki se je oblikoval v petnajstem in šestnajstem stoletju z odkritjem tiska in dostopnostjo knjig vsakomur, naj bi danes doživljal postopno razgradnjo. Knjige in knjižnice počasi nadomeščajo nastroteke in videoteke. Celo študentje opravljajo naloge prek računalnika in če zaprosim, naj mi nalogo prinesejo fizično na listih papirja, se včasih kdo začudi.

Koliko je še živega, zavzetega, tihega in poglobljenega, z metaforo bi rekli počasnega branja, ki je hkrati miselno svobodno in omogoča selitev, je težje oceniti. Odnos do knjige ni le bralni, čitalniški. Gre za več kot to. Poleg miselne selitve gre za čas, ki ga preživim s fizično knjigo v rokah. Italo Calvino se je navidez šalil, v resnici pa je bil zaskrbljen, ko je začel svoj roman z naslednjimi stavki: "Začenjaš brati novi roman Itala Calvina *Če neke zimske noči popotnik*. Sprosti se. Zberi se. Znebi se vseh drugih misli. Pusti, da svet, ki te obkroža, izpuhti v nerazločnost. Vrata je najbolje zapreti: za njimi je zmerom prižgan televizor. Nemudoma reci drugim: 'Ne, nočem gledati televizije!' Povzdigni glas, sicer te ne bodo slišali: 'Berem! Nočem, da bi me kdo motil!'"

Kriza bralne kulture je verjetno posledica nove paradigme, ki nastaja, informacijske mreže in modusa klepetalnic. Nasičenost informacij povzroča indiferentnost, ki se izraža celo do tragičnih dogodkov. To nam je postalo navada. Toda nova informatika ovira medčloveške odnose. Jih razoseblja. Ujeti smo v hecen paradoks. Mrežni splet nas navidez lahko povezuje v hipnem zdaju s komer koli v svetu in čemer koli v zgodovini. Imamo vtis, da nam mreža stvari približuje. Ob petih zjutraj imam na ekranu informacije z vsega sveta, od bahajcev do golih žensk. V resnici nas od stvari oddaljuje. Tudi od slednjih. Navaja nas, da stvari ne obravnavamo več kot dejansko navzoče, ampak le fiktivno, nadomestno, virtualno. Seveda simpatično. To počne navadna gospa, ki pred mano v vrsti jogurt, kruh in sladkor plača s kartico, ker ne mara brskati po denarnici. Zdi se, da se je nova ničelna odsotnost, tokrat drobižnega denarja, pridružila trem ničlam, na katerih se je vzpostavil novi vek: ničelni točki fuge na slikarskem platnu, ki je omogočila konvergentno linearno perspektivo (in posredno subjekt, ki gleda), ničlo v računstvu in matematiki, ki privede do infinitezimalnega računa, in uporabo čeka ali prazne menice, kar so si zamislili italijanski trgovci.

Realna navzočnost izgublja vrednost, zdi se, da na vseh treh ravneh, ki nas spremljajo od arhaičnih časov sem: na ravni blaga (dobrin), besed (znanja) in žensk. Namesto fizične navzočnosti, virtualni nadomestek. Poleg tega namesto ritmično obrednih struktur prevladuje načelo gibljivosti. Hitrost, selitev, mreža, zamenljivost. Se še spomnite nemih reklam, ki jih je, mislim, da še v osemdesetih letih, predvajala ljubljanska televizija? Meni, Tržačanu, so se zdele prava simpatična muzejska arhaika. Naši ljudje premorejo nekaj zanimivih arhaičnih vzorcev in mislim, da bi jih lahko bolj ovrednotili, brez hlastanja za trendovsko klepetalno enakostjo. Eden takšnih vzorcev, po svoje precej neobičajen, je branje osmrtnic na radiu v soboto in nedeljo ob času kosilu. Hecen,

nekako nenavaden, a v globalnem svetu uravnalovke vedno bolj zanimiv vzorec, ki s svojo arhaičnostjo človeka pri kosilu skoraj pomiri. Svet še stoji, kot je treba. Ne vem, morda imajo kaj podobnega tudi na Hrvaškem, Madžarskem in Slovaškem, a skoraj dvomim. V Italiji bi bilo nemisljivo, tam se življenje živi. Slovenski človek pa v sebi ohranja globok stik z arhetipskim in večnim, kar nas je temeljno zaznamovalo, nam dalo posebnost in verjetno del notranje identitete. To podirati in na silo zlikati naše idioritmične posebnosti bi bilo zelo kratkovidno. Na referendumih so naši ljudje večinsko pokazali, da znajo razumno odločati. Zavrnilo so možnost umetnega oplojevanja brez znanih bioloških očetov, kljub nesimpatični nasprotni propagandi, kakor tudi vprašanje o odprtih trgovinah ob nedeljah in predlog glede ukinitve kvalitativne delitve časa. Tu se odpira novo zanimivo področje, kajti čas dejansko izgublja ontološko konsistenco. Nad njim se postavlja kriterij, ki samega sebe razglašča za edinega veljavnega in univerzalnega, to pa je razpoložljivost, dostopnost in trošenje. To je danes *Propaganda fide*. Pa naj kdo reče, da zgodovina ni simpatična.

Zanimivo vprašanje: lahko kupimo tudi nedeljo? Seveda jo lahko, toda treba je prav tako priznati, da so objekti v kiberprostoru nadomestki, navidezni ali, bolje rečeno, nove vrste pojavi, ki ukinjajo mejo med naravnim in nenaravnim ter spreminjajo našo percepcijo in svet. Ob tradicionalnem pojmu zamišljenega idealnega ne-prostora, ki mu pravimo utopija, danes nastaja nova razsežnost, ki ji lahko rečemo *ukronia*. Zunajčasni oziroma nekronološki časni prostor hipnega zdaj. Ta ukinja diahrono časno lestvico in s pomočjo neselektivne mreže tudi globinsko časovno perspektivo. S tem se izgublja, kar je veliko resnejši problem, ne le za nas, ampak za vse evropske narode, zgodovinski spomin. Zanimivo, skozi celotni homerski svet in Odisejo se kot glavna nevarnost, ki človeku grozi, da bo poražen ali se bo pogubil, pojavlja nevarnost pozabe. Tudi v drugih duhovnih in kulturnih izročilih je pozaba glede svoje poti, nad identiteto in nalogo, ki me spremlja, ena glavnih skušnjav in nevarnosti. Odisej, ujet pri nimfi Kalipso na otoku Oigigija, sedem let ni pozabil, da mora domov. Pa mu je lepa nimfa ponujala celo nesmrtnost.

Kulturna identiteta nenehno zahteva preverjanje in potrjevanje svojega ravnotežja in vzorca odnosov, ki med seboj povezujejo njene mnogotere sestavne elemente. Pri tem imajo svoj pomen tudi detajli in občutljiva ravnotežja, ki so v izjemno zanimivem, pomembnem in širše dragocenem prostoru, kot je slovenski, ob hkratni relativni omejenosti nacionalnega prebivalstva, toliko bolj občutljiva.

Do kod naj družba ostaja odprta? Bi radi po razglasitvi smrti (ideje) Boga in ideje nesmrtnosti usmrtili tudi njune otroke, poezijo, umetnost, lepoto, skladnost, red in skrito hrepenenje? Morda pa bi pajkova mreža rada spravila na svoje tirnice tudi skrivnost in čudenje, ki sta človeku od nekdaj dajali več od tistega, kar je v lepem svetu mogel videti.